

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDEKİ ASLÎ VE DOLAYLI ÜNLÜ UZUNLUKLARININ KAFİYE YOLUYLA TESPİTİ

Doç. Dr. Mehmet KARA
Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
mekkara@yahoo.com

Özet

Her beyti kendi arasında kafiyeli olduğu için mesnevî türü incelenerek Eski Anadolu Türkçesine ait Türkçe kelimelerde yazıda gösterilmeyen uzunlukların tespit edilebileceğini düşünüyoruz. Makalede bu düşünce, iki mesnevîden yola çıkılarak ispatlanmaya çalışılmıştır. Uzun ünlü Arapça ve Farsça kelimelerle Türkçenin uzunluk bulduran kelimelerinin kolayca kafiye oluşturabildiği görülüyor. Makalede verilen örneklerde, aslî uzunluk buldurabilecek kelimelerin uzun ünlü Arapça/Farsça kelimelerle kafiyelenmesi, sebepsiz bir tercihe dayanmamaktadır. Bu örneklerin hepsi Türkmen Türkçesinde aslî uzunluk buldurmaktadır.

Eski Anadolu Türkçesindeki uzun ünlülerin tespitinde bu tarihî lehçede kullanılan yazı sisteminden ne yazık ki pek faydalanamıyoruz. Ancak kafiye sistemi bize bu konuda büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Bu konuda yapılacak daha geniş çalışmalardan sonra, Eski Anadolu Türkçesinde uzun ünlü bulduran Türkçe kelimeler tam olarak tespit edilebilir. Bu tespitin ardından kafiye kelimelerinde yoğunlaşan dikkatimizi Divan şiiri mısralarına çevirdiğimizde, vezin hatası olarak görülen birçok açık hecenin aslında uzunluktan dolayı kapalı olduğu ve buralarda vezin hatasının bulunmadığı anlaşılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uzun ünlü, aslî uzun ünlü, Eski Anadolu Türkçesi, Türkmençe, aruz vezni, vezin hataları, kafiye sistemi, mesnevî.

THE DETECTION OF THE PRIMARY AND SECONDARY VOWEL LENGTHS IN THE OLD ANATOLIAN TURKISH USING RHYME

Abstract

It is thought that the lengths in Turkish words belonging to Old Anatolian Turkish, which is not shown in writing, can be determined by examining the mesnevi type. The key point in the selection of mesnevi type is that every couplet of this type is rhymed in itself. In this article, we try to prove this idea by giving examples of two mesnevis. It is seen that Arabic and Persian words with long vowels together with the Turkish words involving lengths can be easily combined into a rhyme. In the examples given in this paper, the words possibly involving primary lengths and Arabic/Persian originated words with long vowels combined to form a rhyme is based on a meaningful observation. All of these examples have primary lengths in Turkmen.

Unfortunately, in the determination of long vowels, belonging to the Old Anatolian Turkish, we can't take the advantage of the writing system used in this historical dialect. However, the rhyme system gives us a great opportunity on this issue. The Turkish words including long vowels in the Old Anatolian Turkish can be determined completely after a detailed study on this subject. Following this analysis, we turn our attention to divan poem verses, which is concentrated on rhyme words. On this area, the open syllables that are seen as a meter error is found out to be closed syllables because of their lengths and it will be understood that there is no meter mistake in these situations.

Key Words: Long vowel, primary long vowel, Old Anatolian Turkish, Turkmen, aruz meter, meter errors, rhyme system, mesnevî.

1. GİRİŞ

Şiirde, kafiyeli kelimelerin ses özellikleri çok defa birbiriyle aynıdır. Yani yuvarlak ünlü bulunduran bir kelime yuvarlak ünlülü kelimeyle, düz ünlü bulunduran bir kelime de düz ünlülü kelimeyle kafiye oluşturmaktadır. Aynı şekilde uzun ünlüye sahip olanlar uzun ünlü bulunduranlarla, kısa ünlüye sahip olanlar da kısa ünlü bulunduranlarla kafiyelenmektedir. Kafiye biraz kulak meselesi olsa da azami uyuma dikkat edilir. Ancak kalınlık-incelik uyumu Türkçede tam olduğu hâlde Arapça ve Farsçada böyle bir durum söz konusu olmadığı için kalınlık-incelik bakımından kafiye uyumunda düzey biraz daha düşük olabilir. Fakat uzun ünlülerin çok defa tek hecede örtüşmesi yeterli olduğundan uzun ünlülü Arapça ve Farsça kelimelerle Türkçenin uzunluk bulunduran kelimeleri kolayca kafiye oluşturabilmektedir.

Mesnevî türünün her beytinin kendi arasında kafiyeli olması, bu açıdan önemlidir. Bunlar incelenerek o dönemin Türkçe kelimelerinde yazıda gösterilmeyen aslî ve dolaylı ünlü uzunlukları tespit edilebilir. Örnek olarak; *Tuḥfetü'l-'Uṣṣâk* (*'Uṣṣâk-nâme*) ve benzer özellikler taşıyan mesnevîlerde¹ diğer kafiye türleri yanında cinaslı kafiyeeye önem verilmesi, bu bakımdan büyük bir avantajdır. Aşağıdaki beyitlerde *Tuḥfetü'l-'Uṣṣâk*'i düzenleyen şair, cinas ve Türkçeye ilgili kanaatini şöyle ifade etmiştir:

türkîde tecnîs inen düşvâr olur

didi sa'y it üstine düş var olur (TU. 9b-174)

sa'yine göre irer maḳşûda er

sen daḫı sa'y eyleyüp maḳşûda er (TU. 9b-175)

İki mesnevîden yola çıkarak, tespit ettiğimiz aslî ve dolaylı uzunluklarla bunlara ait örnekleri aşağıda veriyoruz:

¹ Bu çalışmada, Leyla Karahan'ın hazırladığı *Erzurumlu Darîr - Kıssa-i Yûsuf-Yûsuf u Züleyhâ* ve Seyfullah Türkmen'in hazırladığı *Tuḥfetü'l-'Uṣṣâk* (*'Uṣṣâk-nâme*) adlı mesnevîlerin kafiye kelimelerinden yola çıkılarak Türkçe kelimelerdeki ünlü uzunlukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Karahan, mısra başlarını ve özel isimleri küçük harfle; Türkmen ise büyük harfle yazmıştır. Biz, makaleye aldığımız örneklerde birlik olması bakımından Leyla Karahan'ın metninde olduğu gibi mısra başlarını küçük harfle verdik. Diğer yazılış usullerinde de Karahan'ın metnindeki imlâyâ uyduk.

2. ASLÎ UZUNLUKLAR

2.1. Aslî Uzun Ünlülü Türkçe Bir Kelimenin Uzun Ünlülü Arapça/Farsça Kelimeyle Kafiyeli Olarak Kullanılması

Aslî uzunluk, Türkçe bir kelimenin ilk hecesinde bulunan ve bir ses olayından kaynaklanmayan ünlü uzunluğudur. Bu gün aslî uzunluğu en iyi koruyan Türk lehçesi, Türkmen Türkçesidir. Aşağıdaki örneklerde, aslî uzunluk bulundurabilecek kelimelerin uzun ünlülü Arapça/Farsça kelimelerle kafiyelenmesi, sebepsiz bir tercihe dayanmamaktadır. Bu örneklerin neredeyse tamamı Türkmen Türkçesinde aslî uzunluk bulundurmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde yazıda gösterilmeyen bu uzunlukların aslında o devirde yaşadıklarını düşünüyoruz:

ād² "ad, isim": Tkm. *aat*.

nāme yazdurdı ki allāh adını

şun'ıla kıldı cihān bünyādını (KY. 34a-1337)

āl "hile": Tkm. *aal*.

ağlar idi kendü vaşf-ı hālını

kim ne kıldı çarh-ı gaddār alını (KY. 11a -400)

didiler kim uş bu nice hāldı

başmuza geldi meger alıdı (KY. 39a-1529)

āt- "adım atmak": Tkm. *äät-*.

cümleden kılduñ mükerrem ādemi

feyzuñ irmese bir adım ada mı (TU. 3a-32)

² Aslî uzun ünlü bulunduran kelimeler, alfabetik olarak sıralanmıştır. İlk örnek, Eski Anadolu Türkçesinde aslî uzun ünlü bulunduran kelimeyi; ikinci örnekse aynı özelliği taşıyan Türkmençe kelimeyi temsil etmektedir.

āra- "aramak": Tkm. *aara-*.

ol kaçurduğı avın arayı ol

buldı bir cennet-miřāl ārāyı ol (TU. 16b-318)³

gerçi bir mihr-i cihān-ārādı ol

vardı bişr-i hāfī aradı ol (TU. 25b-509)

cidd ü cehd idüp görüñ arayışın

nice şan‘atla ider ārāyıřın (TU. 45b-929)

āy "ay": Tkm. *aay*.

göñlüm itdüñ bir muřayķal āyine

ta‘n ider nūrı felekler ayına (TU. 3a-35)

řāh eyitdi iy sikender-āyine

āyineñ yanında gün ü ay ne (TU. 38a-771)

hōř bizerler gerdek ü köşk (ü) sarāy

tā ki burcında ķona ol tolu ay (KY. 11a-397)

cyle dimek bizde yoķ tedbīr-lāy

bir metā‘ı ögerüz iy yūzi ay (KY. 13a-481)

³ Seyfullah Türkmen, bu beytin numarasını "(16b-317)" olarak vermiştir (2000: 95). Ancak Türkmen'in çalışmasında 313 ile 314 numaralı beyitler arasında bir beyit unutulduğu için 314 numaralı beyit 315. beyit olarak değerlendirilmeli, bundan sonraki her beytin numarası da buna göre düzenlenmelidir. Biz, makale boyunca beyitleri bu durumu dikkate alarak numaralandırdık. Söz konusu eksiklik, Türkmen'in çalışmasının sonundaki tıpkıbasımdan da kontrol edilebilir.

āz "az": Tkm. aaz.

andan irişdi baña bu 'izz ü nāz
görmeñüz 'ālemde haqquñ 'izzin az (TU. 24a-482)

varına şükr itmeyüp idersen āz
dünye mülki görünür gözüñe az (TU. 39b-802)

bāğ "bağ, ip": Tkm. baag.

kağ' idüp kayd u ta'alluğ bağını
girdiler ögmege cennet bāğını (TU. 63b-1309)

bāğla- "bağlamak": Tkm. baagla-.

'āşık oldı gönlin aña bağladı
'ışık odıyla cigerini tığladı (KY. 9a-316)

bāl "bal": Tkm.'de kısa; *DLT*de uzundur (Tekin 1975: 130).

lā-beqādur isteme iqbālını
kara ağudur yime ağ balını (TU. 6b-115)

bār "var": Tkm. baar.

eyitdi iy hallâk-ı 'ālem bir ü bar
sensin āhir çamulara kirdigār (KY. 12b-463)

çamu hasretlülere iy bir ü bar
hasretine irir iy perverdigār (KY. 47b-1880)

Aşağıdaki örnekte, uzun ünlü bulundurduğunu düşündüğümüz *bar* ile önceki mısralarda kafiyeli olan iki uzun ünlülü alıntı kelimenin kendi arasında kafiyelendiği görülür:

var (sen) imdi anda vire kirdigār
yazığın bağışlaya perverdigār (KY. 42a-1656)

bāy "zengin": Tkm. *baay*.

çün çekersin zaḥmet iy ferḥunde-rāy
olmadı mühriyle hiç kimse bay (KY. 1b-15)

düzdiler gerdekleri köşk (ü) sarāy
toydu düğünden kamu yoḥsul (u) bay (KY. 51b-2052)

bīri "biri, birisi": Tkm. *biiri*.

gāh olur sulṭān idersin birini
kana boyarsın ḳoluñda tīrini (TU. 2a-12)

gel anı vir al bizüm birimüzi
ḳılma maḥrūm anda ol pīrimüzi (KY. 38a-1490)

Aşağıda üzerinde durulacak olan *yir* kelimesi, Türkmencede *yer* şeklinde ve kısadır. Ancak bu kelimenin teklik üçüncü kişi iyelik eki almış hâli olan *yiri*, örnekleri aldığımız metinlerin birkaç yerinde *biri* ile kafiyeli olarak kullanılmıştır. Bu durum, söz konusu kelimenin Eski Anadolu Türkçesinde uzun ünlü bulundurduğunu göstermektedir. *DLT*'de de *yir*, uzun ünlülüdür (Tekin, 1975: 143):

şanasın bir bülbüli di her biri
dar olup bu bāḡ-ı fāñide yiri (TU. 63b-1308)

ol ḳadar bed bizde biñde biridür
birine biñ eyleseler yiridür (TU. 36b-736)

birisi daḥı irişür yirine
ḥayfā kim bāḳi degül hiç birine (TU. 64a-1319)

bū "bu": Tkm. *buu*.

ol 'abīr içre o dem ḥoş-bū anı
şaklayuban eyledi ḥoş bu anı (TU. 25a-502)

bu kadar hüsnile bula māye bū
perdede yatmaḡ revā olmaya bu (TU. 45b-934)

kim süleymān meclisine bu seni
irgüriser nitekim bu bū seni (TU. 56 a-1154)

cānıla sālik gerekdür bu yola
tā ki fi'l-cümle bu yoldan būy ala (TU. 43b-889)

ḡopdı bir āhū ḡıḡādan misk-i bū
sünbülinden alurıdı miski bu (TU. 49a-1004)

şüreḡā gerçi ne ol ne bu ḡalur
ol yiter ma'nide bundan bū ḡalur (TU. 63b-1314)

dāḡ "daḡ": Tkm. daaḡ.
niçe bir bu lāle gibi dāḡlar
nālişe geldi elüñden dāḡlar (TU. 50a-1030)

līkin istidrāk idüp dir daḡa baḡ
ya'nī göñlüñdeki derd ü dāḡa baḡ (TU. 57b-1183)

dār "dar": Tkm. daar.
'ankebūti şöyle itdüñ perde-dār
ki oldı şadr-ı 'āleme ol perde dar (TU. 1b-9)

kibrüñi terk eyle olma 'ucb-dār
niceleri eylemişdür 'ucb dar (TU. 21b-431)

qopdı bir h̄`āce ḥabeş'den māl-dār
dār-ı dünyā almağa ol mālī dar (TU. 31a-628)

dīri "diri": Tkm. diiri.
ger zamānı zūd ola ger dīrdür
bir eşer qoyan cihānda dīrdür⁴ (TU. 64a-1316)

dīş "diş": Tkm. diiş.
gördüğüne qıl eyü endişe sen
şakla eldeki düğümi dişe sen (TU. 43b-888)

qān "kan": Tkm. gaan.
yūsuf(a) eydür züleyḥā cānumı
alduñ āḥir (hem) dökersin qanumı (KY. 16b-621)

qakıyuban gözleri (hem) tıldı qan
eyle şankim gövdesinden gitdi cān (KY. 17b-656)

çün yūsuf böyle işitdi dāsītān
āḥ qıldı yüregine tımdı qan (KY. 32b-1265)

qār "kar": Tkm. gaar.
kūh gibi bā-sebāt u bā-vaqār
her dem üstinden geçer yağmur u qar (TU. 16b-322)

⁴ *dīrdür* kelimesi, *dīrdür* şeklinde okunacak biçimde yazılmıştır. Aslında Türkçe bir kelime olan *dīrdür*'ün ilk ünlüsü uzun olarak düşünülmezse, *fā'ilün* kalıbı elde edilemez. Makale boyunca verilen örneklere bu açıdan bakıldığında ileri sürdüğümüz fikrin doğruluğu anlaşılmış olacaktır.

ķāş "kaş": Tkm. *gaaş*.

vesme itdi dūdeden nūn ķaşına

seyr iden taḥsīn ider naķķaşına (TU. 45b-925)

ķīz "kız": Tkm. *gıız*.

biş oğlan toğdı bunlar iki ķız

uş tamām oldu bu ķışsa iy ‘azīz (KY. 52b-2089)

ķāş "taş": Tkm. *daaş*.

āḥir eyle çıķdı şu yüzine ķaş

ķaldı yūsuf ol ķaş üzre bā-firāş (KY. 5a-161)

vār "var": Tkm. *baar*.

türkīde tecnīs inen düşvār olur

didi sa’y it üstine düş var olur (TU. 9b-174)

ne(y)iki diyince irdi berķ-vār

şanasın içinde yüz biñ berķı var (TU. 35a-714)

ol ķaravaşuñ bir oğlı varıdı

kim güler yüzlü gözel dil-dārıdı (KY. 2b-44)

ni’metile toyladılar ne ki var

dürr (ü) cevher kıldılar cümle nişār (KY. 10b-381)

ķün zūleyhā anı gördi ne ki var

bu gez eytdi aña kim iy şehriyār (KY. 17b-657)

şāh degüldi ol sipeh-sālār idi

andan artuķ bir ulu şāh var idi (KY. 20b-774)

şākī eydür (kim) aña iy şāh-süvār
anı zindāna ‘azīz eyledi var (KY. 26a-999)

bilmedük baba şāhuñ esrārını
yükümüzde kızıl altun varını (KY. 33b-1307)

yūsufuñ ol demde kırık biñ kul(ı) var
ķamusı zerrīn-kemerdür şāh-vār (KY. 46a-1828)

yān "yan": Tkm. *yaan*.
ol ‘azīz-i mısr geldi yanına
giçdi oturdi sevindi cānına (KY. 11b-415)

yāru "yarı, yarım": Tkm. *yaarı*.
bozdi yıkdı burc u bārūsın anuñ
ķomadı yirinde yarusın anuñ (TU. 30a-608)

yāt "yabancı": Tkm. *yaat*.
kendüzüñden niçe bir yad olasın
yadlar añılcaķ yād olasın (TU. 5b-93)

yāz "yaz": Tkm. *yaaz* "bahar".
ben de sinüñ gibi idüp çok niyāz
süz-ı derdile ne kış bildüm ne yaz (TU. 12a-254)

yīr "yer": Tkm. *yer* şeklinde ve kısa ünlüdür. Ancak *yīr*, yukarıda da belirttiğimiz gibi, *DLT* de uzun ünlü taşımaktadır (Tekin, 1975: 143).

cānıla biñ dil virüp bir pīre ben
şıdķı ırgürmişidüm bir yire ben (TU. 14b-284)

toldururdu sepdügince tîrini

dürrile demrenlerinüñ yirini (TU. 20a-400)

yir kelimesi, aslî ünlü uzunluğunu çok iyi temsil eden Türkmencede nedense kısa ünlülüdür ve *yer* şeklindedir. Ancak *biiri* kelimesi Türkmencede, yukarıda da değindiğimiz gibi, daima uzun ünlülüdür ve bu kelime incelediğimiz eserlerden birinde *yiri* kelimesiyle kafiyelidir:

birisi dahı irişür yirine

hayfâ kim bâkî degül hiç birine (TU. 64a-1319)

Bunun yanı sıra *biri* kelimesinin *tîr* ile de kafiyeli olarak bulunması, *yir* kelimesinin Eski Anadolu Türkçesinde uzun ünlülü olma ihtimalini güçlendirmektedir:

gâh olur sulţân idersin birini

ķana boyarsın ķoluñda tîrini (TU. 2a-12)

yöl "yol": Tkm. *yool*.

yine geldük yūsufuñ ahvâline

girdi mâlik şehr-i mısr(uñ) yolına (KY. 11b-420)

Bu beyitte uzun "a" ile uzun olduğunu düşündüğümüz "o"nun kafiyelenebilmesinde, uzun "a"dan önce gelen ve Arapçaya ait bir ünsüz olan "v"nin etkisi büyüktür. Çünkü bu "v", çift-dudak "v"sine yakındır ve kendisinden sonra gelen "a"yı söyleyişte de olsa yuvarlaklaştırarak "o"ya yaklaştırır.

yü- "yıkamak": Tkm. *yuv-* *yū-* örneğinin sonundaki uzun ünlü, Türkmencede "uv" şeklinde bir diftonga dönüşmüştür.

gül şuyıyla ağzuñı yüz kerre yu

ķabb-ı miskile vir andan soñra bû (TU. 11a-213)

iy yâr-ı şādık iy gözümde nûr

iki eldür kim biri birin yur (TU. 15b-304)

yūsufi her gün züleyhâ yurıdı

şan züleyhâ hûr yūsuf nûrıdı (KY. 15a-548)

2.2. İki Aslî Uzun Ünlülü Türkçe Kelimenin Birbiriyle Kafiye Olarak Kullanılması

Bazı örneklerde aslî uzunluk bulunduran iki kelime, birbiriyle kafiye oluşturmuştur.

Aşağıda da görüleceği üzere bunların hepsi Türkmencede aslî uzunluğa sahiptir:

ād "ad, isim": Tkm. *aat*.

dād "tat": Tkm. *daat*.

işit imdi қalanınuñ adını

kim bulasın sen bu sözüñ dadını (KY. 2a-28)

soñra yazğıl hem ҳalılı'llāh adın

anda buldılar cihānda dīn dadın (KY. 24a-908)

bāy "zengin": Tkm. *baay*.

āy "ay": Tkm. *aay*.

eyle diyerek depdi yūsuf bay

anları aldı eline ol tol ay (KY. 38b-1523)

bāy "zengin": Tkm. *baay*.

bāyı- "zenginleşmek": Tkm. *baaya-*

zāhiri yoksul u göñli bayıdı

dīñle anı kim ne resme bayıdı (TU. 26b-530)

bāy "zengin": Tkm. *baay*.

tāy "denk": Tkm. *taay*.

hem-dem ol anlarla ki ola göñli bay

kim bulunmaz anlara 'ālemde tay (TU. 17b-341)

bīl "bel": Tkm. *biil*.

īl "halk, ahali": Tkm. *iil*.

boyı serve beñzer incedür bili

cümle 'ālem 'āşıkıdur şehr ili (KY. 9a-307)

būlar "bunlar": Tkm.'de *buu*, uzun ünlülü; ancak *bular* kısa ünlülüdür. *DLT*de ise hem *bu* hem de *bular*, uzun ünlü bulundurmaktadır (Tekin, 1975: 149).

böl- "bölmek": Tkm. *bööl-*.

zūlfini tecnīsile iki böler

her biri ser-fitneler düzdi bular (TU. 45b-931)

büz "buz": Tkm. *buuz*.

töz "toz": Tkm. *tooz* "toz" ~ *toot* "duman, sis; toz, duman". İkinci örnek, Türkmencede "z"nin pelték söylenmesi sonucu ortaya çıkmış olmalıdır. Ancak bu kelimedede fono-semantik başkalaşma olmuş; fonetik değişme, anlam değişmesini de beraberinde getirmiştir.

yir yüzinde berf toz olmuşıdı

dür şadef karnında buz olmuşıdı (TU. 8a-143)

düş "düş, rüya": Tkm. *düyş*. Türkmencedeki *düyş* kelimesinde uzun "ü" ünlüsü, diftonglu hâle gelmiştir.

iş "iş": Tkm. *iış*.

tañla söyler babasına düşini

bildi ya'kūb anda yūsuf işini (KY. 3b-100)

eytdi oğlīm söylemegil düşüñi

bilmesün kardaşlaruñ bu işüñi (KY. 3b-102)

gīç "geç": Tkm. *giç*.

gīce "gece": Tkm. *giice*.

irden dur giceler kalma gice

mañla'-ı şubñ-ı sa'adetdür gice (TU. 8a-141)

tōn "elbise": Tkm. *doon*.

ōn "on": Tkm. *oon*.

geydiler bunlar melik-āne tonı

girdiler hāmmāma bir gezden onı (KY. 31b-1227)

tüz "tuz": Tkm. *duuz*.

töz "toz": Tkm. *tooz*"toz" ~ *toot*"duman, sis; toz, duman".

az kalmış ki bu bir avuç tuzı

idesin kaşı kemānınuñ tozı (TU. 48b-995)

vār "var": Tkm. *baar*.

tār "dar": Tkm. *daar*.

öksüz oğlan (u) dul 'avrat varıdı

şöyle kim dünyelikde eli tarıdı (KY. 29a-1126)

yāş "yaş": Tkm. *yaaş*.

bāş "yara": Tkm. *baaş*.

yazariken nāmede göz yaşını

anuñıla yazdı bağı başını (KY. 35a-1363)

Bütün bu aslı uzun ünlü taşıyan Türkçe kelimelerin Eski Anadolu Türkçesinde ve belki de Osmanlı Türkçesinde varlığının bilinmesi bize iki önemli avantaj sağlayacaktır:

1. Usta şairlerin şiirlerinde bile, kapalı hece olması gereken yerlerde açık hece bulunmasının şair açısından her zaman bir kusur olmadığı anlaşılacaktır. Çünkü bu heceler o gün uzun olduğu için şair özellikle bu Türkçe kelimeleri seçmektedir. Ancak o devrin yazı sistemi bunu belirtmeye imkân vermediğinden uzunluklar sadece uzmanlarınca fark edilebilir. Demek ki şairin açık heceli aslı uzun ünlülü kelimeleri kapalı heceler yerine tercih etmesi çok defa bir kusur değildir.

2. Divan Edebiyatı uzmanlarının aslı uzunluk taşıyan Türkçe kelimeleri mutlaka bilmeleri gerekir. Ancak o zaman uzun yıllar hüküm süren bu edebiyatın metinlerindeki vezin durumu özellikle açık heceli kelimelerde çok daha doğru tespit edilebilir ve yorumlanabilir.

3. İKİNCİL (DOLAYLI) UZUNLUKLAR

Asıl konumuz aslı uzun ünlülü kelimelerin Arapça, Farsça kelimelerle kafiyelenişi olmakla birlikte ikincil (dolaylı) uzunluklarla ilgili de bazı dikkat çekici

örnekler vermek istiyoruz. Eski Anadolu Türkçesi ilk defa Anadolu ve civarında Oğuz ağzı esas alınarak yazı dili hâline getirildiği için bu tarihî lehçede Türkçe kelimelerin uzun ünlü bulundurması olağan bir durumdur. Çünkü Türkçenin ağızlarında ve ağızlardan 19.-20. yüzyıllarda yazı dili hâline gelen birçok Türk lehçesinde ünlü uzunluğu kullanımı oldukça yaygındır. Türkmence, Gagavuzca, Kırgızca, Altayca ve Yakutça gibi lehçelerle Anadolu ve Rumeli Ağızlarını bunlara örnek olarak verebiliriz. Eski Anadolu Türkçesi de Oğuz ağzına dayandığı ve ağızlarda ses düşmeleri çok yaygın olduğu için bu tarihî lehçede telâfi uzunlukları aslında yaygın olarak bulunmuş olmalıdır. Ancak kullanılan yazı sisteminden dolayı telâfi uzunluklarını tespit etmek neredeyse imkansızdır. Fakat Arapça, Farsça kelimelerle kafiyeli bazı örneklerden faydalanarak bunu ispatlamak mümkündür.

Tarihî Türk lehçelerinde aslı uzunluk meselesi konusu epeyce işlenmiş, ancak bu lehçelerdeki ikincil (dolaylı) uzunluklar konusu yeterince araştırılmamıştır. Aşağıdaki örneklerde kafiye sisteminde yer alan kelime veya eklerde meydana gelen ses olayları neticesinde telâfi uzunluklarının ortaya çıktığını düşünüyoruz.

3.1. Yükleme Hâli Eki "-nı/-ni"deki "i"nin Düşmesiyle Ortaya Çıkan İkincil Uzunluklar

gözin "gözünü" ve *güzîn* "seçilmiş, beğenilmiş" kelimelerinin üç yerde birbiriyle kafiyelenmesi, bir rastlantı olmasa gerektir. Bu kelimelerden *gözin*'de, bilindiği gibi, sonda bulunan yükleme hâli eki "-i" düşmüştür. Ses düşmesi neticesinde bu kelimedede bir telâfi uzunluğu ortaya çıktığı için Farsça bir kelime olan uzun ünlülü *güzîn* ile kafiyelenebilmiştir. Bu durumda, yazıda özel bir işaretle gösterilmemekle birlikte, *gözin* kelimesinin de "i"si uzun olmalıdır. Arapça, Farsça kelimelerle kafiyelenen benzer özellikteki diğer kelimelerde de bu durum açıkça görülmektedir:

hüb-ıarz itmîş durur el-ıağ güzîn

bir güzeldür oynadur ıaşın gözin (TU. 9a-163)

oluban 'anķā gibi halvet-güzîn

yüzi pür-nür eylemiş halvet gözin (TU. 16b-320)

bulamış topraklara yüzün gözin
kılmış ol maşsüdi 'âlemden güzîn (TU. 44b-909)

didî (iy) şâh gör yūsufuñ gömlegin
öñi yırtuğ olsa suç aña yaķîn (KY. 18a-678)

görmeyince sen atañi bil yaķîn
kim bize göstermedi yūsuf yüzün (KY. 44a-1747)

ušta baña siz kılursız cevr (ü) kîn
nicesi unıtuñuz ķardaş haķın (KY. 5a-150)

er (ü) 'avrat başladı pes birbirin
oynamağa gülmege iy nâzenîn (KY. 45a-1781)

yitmedi ol bu gezin kendülerin
virdi oğu(l) aldılar buğday hemîn (KY. 29b-1145)

Yukarıda Türkçe kelimelerle kafiyeli olan *hemîn* ve *yaķîn* örneklerinin uzunluk sebebiyle kendi aralarında da kolayca kafiye oluşturması, Türkçe kelimelerde var olduğunu düşündüğümüz telâfi uzunluklarını doğrulayıcı nitelikte bir delil olsa gerektir. Aynı kelimeler, diğerk bazı uzun ünlülü alıntı kelimelerle de kafiyeli olarak kullanılmıştır:

illâ toķuz geldiler bunlar hemîn
şem'un arada yokıdı bil yaķîn (KY. 33a-1296)

yūsuf eydür babamuñ işdür hemîn
bunlardan bu iş gelmez yaķîn (KY. 35b-1391)

fürķat itdi ya'ķübı ol demde hemîn
işidüp uşşı gider düşe yaķîn (KY. 44b-1751)

hālīku'l-hallāk oldur ol yaķın

baña peygamberlik ol virdi hemın (KY. 48b-1927)

didiler şāha ki faħr ola yaķın

ol senūñle olurisa hem-nişın (KY. 36a-1419)

çün ken'ān iline geldiler yaķın

didiler ya'ķūba yā ehlü'd-dīn (KY. 45b-1800)

3.2. Ünlü ile Biten Fiile Geniş Zaman Ekinin Getirilmesiyle Ortaya Çıkan İkincil Uzunluklar

Birkaç örnekte ünlüyle biten *eri-* ve *di-* fiilleri uzun ünlülü Arapça kelimelerle kafiyeleşmiştir. Bu, aslında geniş zaman ekinin sadece “-r” olarak değil de “-ır/-ir, -ur/-ür” şeklinde olduğunu ve bu eki alan kelimelerin dolaylı uzunluk taşıdığını da göstermektedir:

yine geydirdi aña dībā ħarīr

karşusına oturup cānı erir (KY. 18b-689)

başına altun tāc urdı ol emīr

ħōş muraşsa' görenüñ cānı erir (KY. 18b-700)

her birinüñ geydügi dībā ħarīr

yüzlerini ay görür ise erir (KY. 47a-1856)

didı iy yüzi şafā bedr-i münīr

uşbu ağacı züleyhā virdi dir (KY. 23b-889)

Aşağıdaki örnekte ise, Türkmencede aslı uzun ünlü bulunduran *diri* kelimesi ile geniş zaman ekini almış *di-* fiilinin kafiye oluşturması yine ikincil uzunlukla ilgilidir. Eski Oğuzcadaki bu özellik, günümüz Türkmencesinde de aynı şekilde devam etmektedir. Türkmen Türkçesinde ünlüyle biten fiiller geniş zaman ekini aldığı anda ünlü uzaması meydana gelmektedir: *başla-* + *-ar* > *başlaar* “başlar”, *dile-* + *-er* > *diläär* “ister, diler” vb. :

'āşık ola kimse ölse dirler

tā-ebed zād eyler anı diriler (TU. 48b-1000)

Ünlüsü uzun olan ve uzun ünlülü Türkçe kelimelerle kolaylıkla kafiye oluşturabilen alıntı kelimelerin her zaman birbiriyle kafiyeli olması, iddiamızın doğruluğunu gösterse gerektir:

'ibrī oğlıdur velī bedr-i münir

yidi yıl oldı çeker zindān esir (KY. 26a-996)

taşra geldi ata bindi ol emir

yöridi hāmmāma ol bedr-i münir (KY. 27b-1053)

babaña karşı varıcağ yā emir

inme atıñdan eyā bedr-i münir (KY. 46a-1817)

hāl kim yūsuf cemālin gördi pır

didi budur ol benüm bedr-i münir (KY. 47a-1865)

3.3. Kelime Sonu “-ğ/-g”lerinin Düşmesiyle Ortaya Çıkan İkincil Uzunluklar

Kelime sonlarındaki “-ğ/-g” seslerinin Eski Anadolu Türkçesinde düştüğü bilinen bir husustur. Bu ses düşmeleri neticesinde telâfi uzunluğu ortaya çıkmış ve bu uzunluklar Anadolu Türkçesinin tarihî devirlerinde uzun müddet kullanılmaya devam etmiş olmalıdır.

Aslı Soğdca olan *ķamu* kelimesinin en eski şekilleri *ķamağ/ķamuğ*'dur. Bu iki örneğin sonundaki “-ğ” ünsüzleri sonradan düşmüştür. Aynı şekilde Türkçe *ulıg, tolıg* ve *tapıg* kelimelerinin sonlarında bulunan “-ğ” ünsüzleri de düşmüş ve bu örneklerin yeni şekillerinin son sesinde bir telâfi uzunluğu ortaya çıkmıştır (Brendemoen, 1996: 442; Karaismailoğlu, 2000: 17). Bu yüzden aşağıdaki örneklerde bulunan *ķamu* "bütün, hep", *ulu* "büyük, yüce", *tapu* "hizmet; huzur", *tolu* "dolu", *bahtlu* "bahtlı, şanslı" kelimelerinin sonlarında bulunan “u”lar uzun olmalıdır. Bu kelimelerin ‘*amū* "amca", *māh-rū* "ay yüzlü" gibi uzun ünlülü alıntı kelimelerle kolayca kafiyelenebilmesi de bu yüzdendir:

her biri hūbān-ı 'ālem māh-rū
ol tabaqlar la'l (ü) incüdür tolu (KY. 10b-378)

çevre aldı anları leşker kamu
ilerü yöridiler anda iy 'amū (KY. 31a-1215)

her bir perdede var bir māh-rū
la'l (ü) incü geydügi tonlar kamu (KY. 31b-1233)

bir yire cem' oldılar kamu bile
yūsufün arkadaşları ya'kūb ile (KY. 52b-2091)

şuḥfa anda içdi bunlar kamusı
anda inandı bulara tapusı (KY. 39b-1554)

bizi mışra iletmez dir kamu
kim göresiz yūsufi şahdur ulu (KY. 44a-1742)

bir daḥı kılğıl saḥāvet iy ulu
bize bağışla anı iy bahtlu (KY. 38a-1488)

4. SONUÇ

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait iki mesnevînin kafiye kelimelerinde bulunan aslı ve dolaylı uzunlukların korunduğu ve yazıda gösterilmemekle birlikte bu uzunlukların var olduğu verilen örneklerden anlaşılmaktadır. Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış diğer mesnevîlerin kafiye kelimeleri incelendiğinde aynı durumun bunlarda da var olduğu görülecektir. Eski Anadolu Türkçesindeki uzun ünlülerin tespitinde bu tarihî lehçede kullanılan yazı sisteminden ne yazık ki pek faydalanamıyoruz. Ancak kafiye sistemi bize bu konuda büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Bu konuda yapılacak daha geniş çalışmalardan sonra, Eski Anadolu

Türkçesinde uzun ünlü bulunduran Türkçe kelimeler tam olarak tespit edilebilecektir. Bu tespitin ardından kafiye kelimelerinde yoğunlaşan dikkatimizi Divan şiiri mısralarına çevirdiğimizde, vezin hatası olarak görülen birçok açık hecenin aslında uzunluktan dolayı kapalı olduğu ve buralarda vezin hatasının bulunmadığı fark edilecektir. Öte yandan usta şairlerimizin önemli vezin hataları yaptıkları ifade edilerek eleştirilmesinin her zaman gerçeği yansıtmayacağı da anlaşılmalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AZMUN, Yusuf, (1990), "Türkmencede Aslî ve Dolaylı Uzun Ünlüler", *Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları)*, Volume 14: Center for Middle East Studies of Harvard University, s. 75-94.
- BRENDEMOEN, Bernt, (1996), "Osmanlı ve Çağatay Şiirinde İmâle ve Aslî Uzun Ünlüler", *Uluslararası Türk Dili Kongresi-1992*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 435-456.
- DANKOFF, Robert-James KELLY, (1985), *Maḥmūd al-Kāşğarî-Compendium of the Turkic Dialects (Dīvān Luġāt at-Turk)*, Part III: Harvard University Office of the University Publisher.
- KARAHAN, Leylâ, (1994), *Erzurumlu Darîr - Kıssa-i Yûsuf - Yûsuf u Züleyhâ*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, (2000), "Osmanlı Şiiri ve Şairi Üzerinde Tenkitli Bir Değerlendirme", *Dergâh*, Sayı: 124, s. 10-11, 17-18.
- KORKMAZ, Zeynep, (1995), "Eski Anadolu Türkçesinde Aslî Ünlü (Vokal) Uzunlukları", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 443-474.
- TEKİN, Talât, (1975), *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- TURAN, Zikri, (1993), *Eski Anadolu Türkçesinde Ünlü Uzunlukları*, Malatya: Açiksöz Yayınları.

TÜRKMEN, Seyfullah, (2000), *Tuḥfetü'l-'Uṣṣâḳ ('Uṣṣâḳ-nāme) – İnceleme-Metin-Dizin–*, Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

KISALTMALAR:

DLT.: Dîvânü Lûgati't-Türk.

KY.: Kıssa-i Yûsuf.

TU. : Tuḥfetü'l-'Uṣṣâḳ.

Tkm.: Türkmençe.

ASLÎ UZUN ÜNLÜLÜ KELİME LİSTESİ

Makaleye Göre Aslî Uzun Ünlü Bulunduran Kelime Listesi (49 Adet)

ād "ad, isim"	īş "iş"
āl "hile"	ķān "kan"
āra- "aramak"	ķār "kar"
āt- "adım atmak"	ķāş "kaş"
āy "ay"	ķīz "kız"
āz "az"	ōn "on"
bāġ "baġ, ip"	ķār "dar"
bāġla- "baġlamak"	ķāş "taş"
bāl "bal"	tāy "denk"
bār "var"	tōn "elbise"
bāş "yara"	tōz "toz"
bāy "zengin"	tūz "tuz"
bāyı- "zenginleşmek"	vār "var"
bīl "bel"	yān "yan"
bīri "biri, birisi"	yāru "yarı, yarım"
bōl- "bölmek"	yāş "yaş"
bū "bu"	yāt "yabancı"
būlar "bunlar"	yāz "yaz"
būz "buz"	yīr "yer"
dād "tat"	yōl "yol"
dāġ "daġ"	yū- "yıkamak"
dār "dar"	
dīri "diri"	
dīş "diş"	
dūş "düş, rüya"	
gīce "gece"	
gīç "geç"	
īl "halk, ahali"	

Zeynep KORKMAZ'ın Listesiyle (1995: 448-456) Ortak Olanlar (24 Adet)

ād "ad, isim"	ḳān "kan"
āl "hile"	ḳāṣ "kaş"
āt- "adım atmak"	ōn "on"
āy "ay"	ṭār "dar"
āz "az"	ṭāṣ "taş"
bār "var"	tōn "elbise"
bāṣ "yara"	vār "var"
bāy "zengin"	yāṣ "yaş"
bīri "biri, birisi"	yāz "yaz"
dād "tat"	yīr "yer"
īl "halk, ahali"	yōl "yol"
īṣ "iş"	yū- "yıkamak"

Zikri TURAN'ın Listesiyle (1993: 44-52) Ortak Olanlar (15 Adet)

ād "ad, isim"	ḳān "kan"
āz "az"	ḳāṣ "kaş"
bāl "bal"	ṭār "dar"
bāṣ "yara"	ṭāṣ "taş"
bīl "bel"	vār "var"
dār "dar"	yān "yan"
gīce "gece"	yāṣ "yaş"
gīç "geç"	

Son İki Listede Bulunmayanlar (19 Adet)**āra-** "aramak"**bāġ** "bağ, ip"**bāġla-** "bağlamak"**bāyı-** "zenginleşmek"**böl-** "bölmek"**bū** "bu"**būlar** "bunlar"**būz** "buz"**dāġ** "dağ"**dīri** "diri"**dīş** "diş"**dūş** "düş, rüya"**ķār** "kar"**ķīz** "kız"**tāy** "denk"**tōz** "toz"**tūz** "tuz"**yāru** "yarı, yarım"**yāt** "yabancı"